

ЭЛЕКТРОНДУК КАТАЛОГДОН ТЕМАТИКАЛЫК ТИЛДИ ЖАНА ЖЕКЕЧЕ ӨЗ АРА АРАКЕТТЕШҮҮНҮ ИЗИЛДӨӨ

“Колдонуучу менен достошууну” талап кылууда электрондук китепканалык каталог тилдик жактан камсыз болууга тийиш. Электрондук каталогдон изилдөөдө колдонуучу коммуникативдик-когнитивдик процесстин түрдүү типтерин карап чыгат. Жекече изилдөөчү тил түзүлүшү маалыматтын түзүлүштөгү комфорттук түрдүү чекиттин концепциясын баалайт. Издөө учурунда колдонуучу автоматтык процедуранын функциясы менен байланышат. Көпчүлүк катышуучулардын өз ара аракеттинде изилдөө ишке ашат. Жекече изилдөөчү тил комплексин кабыл алуубул маселелердин чечими менен байланышат.

Негизги сөздөр: электрондук китепканалык каталог, маалыматтык издөө, маалыматтык изилдөө тили, коммуникативдик өз ара аракет, комфорттуу изилдөө.

Асанова Сонунбубу Омурзаковна - ст. преподаватель,
Ошский технологический университет

ЯЗЫКИ ТЕМАТИЧЕСКОГО ПОИСКА В ЭЛЕКТРОННОМ КАТАЛОГЕ И ИНДИВИДУАЛЬНОЕ ПОИСКОВОЕ ВЗАИМОДЕЙСТВИЕ

Требование «дружественности к пользователю» должно предъявляться и к лингвистическому обеспечению электронных библиотечных каталогов. Поиск в электронном каталоге с использованием различных типов ИПЯ рассматривается как когнитивно-коммуникативный процесс. Свойства ИПЯ оцениваются с точки зрения различных концепций комфортности информационной среды. Многие из этих свойств изменяются в электронной среде. Обсуждается новый подход к обеспечению простоты поиска, связанный с замещением функций пользователя автоматическими процедурами. Поиск описывается как опосредованное либо непосредственное взаимодействие множества участников. Решению возникающих в связи с этим проблем способствует применение комплекса ИПЯ.

Ключевые слова: электронный библиотечный каталог, информационный поиск, информационно-поисковые языки, коммуникативное взаимодействие, комфортность поиска.

Asanova Sonunbubu Omurzakovna - senior lecture,
Osh technological university

LANGUAGES OF THEMATIC SEARCH IN ELECTRONIC CATALOG AND INDIVIDUAL SEARCH INTERACTION

The requirement of “user friendliness” should be presented to the linguistic support of electronic library catalogs. Search in an electronic catalog using various types of IPD is considered as a cognitive-communicative process. The properties of the PCD are evaluated in terms of various concepts of the comfort of the information environment. Many of these properties vary in an electronic environment. A new approach to ease of search is discussed, which is associated with the replacement of user functions by automatic procedures. The search is described as mediated or direct interaction of many participants. The use of the complex of PCDs contributes to the solution of the problems arising in this connection.

Key words: electronic library catalog, information retrieval, information retrieval languages, communicative interaction, search comfort.

Киришүү: Глобалдык электрондук китепкана колдонуучу өчүргөн маалыматты интерактивдүү китепканалык каталогдун жардамы менен өзгөрөт. Мындай көрүнүш өз ара кызмат кылуу, “айтып берүү” системасы, автоматтык процедура жана инструкция менен өз ара чектешет. Колдонуучунун изилдөөсүнүн жүрүшүнүн өзгөчөлүгү деталдык учетту талап кылат. Өз ара аракеттешүүнү издөөнүн жекече коммуникативдик механизмдерин издөө түзүлүшү, формалдаштыруукепке каршы келет.

Бул кепке каршы келүү электрондук каталогдо (ЭК) тематикалык тилди изилдөө процессин өткөрөт, алар издөө системасын колдонуучунун маанилүү ролун диалог катарыаткарат, маалыматтык талап кылуу мааниси, индивидуалдуу өзгөчө ойлоону талап кылат.

“Колдонуучу менен достошуу” заманбап электрондук каталогдогу бирден бир талап кылынуучу түзүлүш.

Бул макаланын актуалдуулугу ушунда биздин көз карашыбызда лингвистикалык камсыздоо керек. Себеби бүгүнкү күндө маалыматтык изилдөө тили (МИТ). Электрондук каталогдо бул тармак боюнча көптөгөн теорияларды кабыл алууда.

Макаланын негизги максаты - “Колдонуучу менен достошууну” талап кылууда электрондук китепканалык каталог тилдик жактан камсыз болууга тийиш. Электрондук каталогдон изилдөөдө колдонуучу коммуникативдик-когнитивдик процесстин түрдүү типтерин карап чыгат.

Илимий жаңылыгы: Бул макаланын илимий жаңылыгы жекече изилдөөчү тил түзүлүшү маалыматтын түзүлүштөгү комфорттук түрдүү чекиттин концепциясын баалайт. Издөө учурунда колдонуучу автоматтык процедуранын функциясы менен байланышат. көпчүлүк катышуучулардын өз ара аракеттинде изилдөө ишке ашат. Жекече изилдөөчү тил комплексин кабыл алуу бул маселелердин чечими менен байланышат.

1. Изилдөө коммуникация катары. Электрондук каталогдо маалыматты изилдөө колдонуучуда коммуникативдик аракет катары, каралат. “Диалог”, “карым-катнаш” изилдөөнүн мазмунун аныктап, берилген маалыматта алмашып түрдүү деңгээлдеги иш-аракеттин деңгээлин; “система-колдонуучу” деңгээлин китепкана таануучуда түзүлүп, “маалыматтык ресурстук түзүүчүнүн” деңгээлине чейин болот, анын максаты психология, психолингвистиканы таануу.

2. Когнитивдик процесс катары изилдөө. Когнитивдик лингвистиканын базалык абалы колдонот. Анын негизги тезиси: адам эсинде сакталат, көп образдуу көлөмдө колдонулат.

3. Комфорттук изилдөө катары. Адабиятты анализдөөдө көрсөткөндөй, бул түшүнүк ар түрдүү мазмунда берилет. Контекстте когнитивдик жүрүш эки чекитте түзүлөт, интеллектуалдуу аракет “кошо алып жүрүү” менен чектелип, башкасы активдешет.

И. Дальберг, Ю.А. Шрейдердин өнүктүрүүчү ойлоосу билим чөйрөсүндө комфорттуулук түшүнүгүн кабыл алат. Анын ою боюнча, комфорттук маалымат маалыматтык корректировканы мүнөздөп, колдонуучудан “кадимки коюуну алмаштырууну” талап кылбайт.

Т.В.Соколовдун макаласында бүгүнкү күндөгү айрым чекиттик көрүнүштөр тууралуу жазылган. Анын комфорттуулугу “маалыматтар аралык уюм, маалыматты иштеп чыгууда натыйжалуу баалоо”, “маалыматты жиберүү чыгармачыл ойлоону стимулдаштырат” деген макалалардан көрүнөт. Биздин оюбуз боюнча, маалыматтык түзүлүш ушул көрүнүштө түзүлүп, өнүгүүнүн тенденциясын объекттер, принциптер менен байланышат. Маалымат түрдүү контекстте сунушталат, түрдүү структурада берилет. Бул чектик абал түшүнүүгө жеңил!

Ушул системалык колдонуучудагы каталогдо анкета жүргүзүүнүн жыйынтыгы көрсөтүлгөн. Бул маалыматтык түзүлүш илимий кызматкерлерди талап кылып, түрдүү изилдөөчү стратегияларды колдонулуп, алфавиттик – предметтик рубриканын жардамы менен каталогдо тема изделет, деңгээли боюнча иерархиялык бөлүштүрүү жолу каралат. Студенттер бул учурда издөө менен адабияттын дал келбеген башка категориядагы теманы карашат (44% жок кылуу).

Тилди тематикалык жактан изилдөөдө ушул абал кабыл алынат. Жекече изилдөөчү тил бөлүмүнүн биринчи учуру табигый тилге жакындайт, речтик – ойлоо аракетин ушул принципке дал келет.

Экинчиден, “интегральность” принцибинде көп деңгээлде, көп аспектилик маалыматта өнүктүрөт. Ушундай пландагы аргументтер тилдик изилдөөнүн түрдүү типтеринде дискуссия жаратат.

Жекече изилдөөчү тил “табигыйлыгын” чечүүчү баасында табигый жана дал келүүчү планына дал келет тилдик изилдөөдө. Бул багыт жекече изилдөөчү тилдин вертикалдык түрүн көрсөтөт. Бирок, заманбап электрондук каталог тилин эске алуу менен документтик индекстик тилинен айырмаланат, бул аргументтер вербалдык тилде гана көрсөтүлөт.

Колдонуучулар бул аныкталган маселелер менен таанышат. Жекече изилдөөчү тил вербалдык көзөмөлдөөчү жана табигый тилинде пландын мазмуну жана пландын айтылышы дал келет, кадыр-барктуу адистер макулдашпайт. “Алдоочу табигыйлык” бул жөнүндө Л.В. Сахарный жазган жекече изилдөөчү системанын планынын мазмуну күнүмдүк пландык форма менен чогуу берилет. Жекече изилдөөчү тилдин лексикасын көзөмөлдөө жана колдонуучу жеке сөздүктү иштетүүсү башка маселе. Бул боюнча анкета жүргүзүүдө алфавиттик-предметтик рубриканын темасында 40% студенттер, 40% окумуштуулар, 56%ды адистер түздү.

“Табигыйлык” жана интегралдуулук деген 2 абалда жекече изилдөөчү тилди көзөмөлдөөчү сөздүгүндө структуралык уюмдун нормативдик принциптерин талдоону кабыл алат, бул татаал индекстик структура лексикалык бирдик тапшырмасы.

Документ үлгүсүн жана кептин суроо – талаптын изилдөө структурасын баалоо жекече изилдөөчү тилдин координаттык түзүлүш болот. Проблемалык координаттык жекече изилдөөчү тилди жазууну изилдөө формуласында психологиялык кыйын абалды мүнөздөйт, кептик карым – катнаш формасын талап кылуу менен байланышат.

Бирок бүгүнкү күнү электрондук каталогдо координация пост режими иштеп, бул проблема чечилди [1].

Жекече изилдөөчү тил нормативдик сөздүгү (абройлуу файл) 2 багытта бааланат: катуу структуралык абал жана көзгө көрүнгөн чектик абал. Көптөгөн авторлор иерархиялык бөлүштүрүүнүн көзгө көрүнгөн чектик абалын көрсөтүшөт. Библиографиялык жазуу массивине суроо – талап жообу көзгө көрүнгөн чектик абалды билдирет. Чоң көлөмдөгү структуралык берилүү бул бирден бир вариант. Ушуга ылайык корточкалык системалык каталог түзүлгөн. Иерархиялык түргө бөлүштүрүү маанилик жактан камсыздыт. Бирок Э.Р. Сукцасян бул механизмди реалдуу түрдө бекиткен эмес. Сөздүктөгү катуу структурада көз караш өзгөрөт, абройлуу файл татаал предметтик рубрика жана классификациялык индекс менен камсыздалган.

4. Изилдөөнүн жөнөкөйлүгү. Жекече изилдөөчү тилди жеңил колдонуу эң көрүнүктүү мүмкүнчүлүк, түзүлгөн элементтердин санын кыскартуу (лексикалык бирдик, грамматикалык түзүлүш) жанаал тилдер аралык байланышты түзүү.

Мындай түшүнүк принциби чет өлкөлүк электрондук каталогдо ишке ашып баштаган, ушул маселенин аспекти 1980-жылдардын ортосунда предмет болуп кирүүсү боюнча дискуссия өткөн. Колдонуучу жөнөкөй жана терең эмес стратегияны изилдөөдө бүткөн жыйынтыгы маалыматты берүүнү чектейт.

Бул жөнөкөйлүк түшүнүгү аныкталган багыттоо, изилденет. Интернет изилдөөчү машинанын өнүгүү тарыхы механизмди издөөдө татаалданат жана структуралык

маалыматтын элементтерин киргизет. Катышуучуларга анкета жүргүзгөндө көпчүлүгү жөнөкөй машина гана колдонулса, изилдөөчү машина изилдөөдө толук, чоң санда камсыздалат.

Изилдөө тили электрондук каталогдо эксперттик система катары каралышы толук мүмкүн. Жекече изилдөөчү тилдин лексикасы жана структурасы колдонуучуда түрдүү категорияда берилет: автоматтык башкаруунун түзүлүшү, изилдөөчү коррективка (жекече изилдөөчү тилди табигый тилге автоматтык санда талаптын берилиши), жекече изилдөөчү тилдеги автоматтык тандоо. Бирок колдонуучуда бул функциялардын болушу изилдөөдө түз жана кыйыр абалда болот. Э.Р.Сукчасяндын көз карашы боюнча каталогдук когнитивдик мааниси жок болбоосу үчүн окурманда изилдөөнүн тандоо жолун сактоо мүмкүнчүлүгү бар дейт.

Издөө тилин колдонууда салттуу баанын татаалдыгы ушул байлыныш менен өзгөрөт. Иерархиялык түргө бөлүштүрүүнүн структурасы белгилүү аргументтер катары коюлат. Карточкалык системалык каталогду колдонгон ар бир колдонуучу ар кайсы учурда кадамдардын түрүн аткарат.

Электрондук каталог тажрыйбасыз колдонуучу бир процедурада “унчукпастык” кадамын аткарат. Бул учурда жекече изилдөөчү тилдин мазмунун жана структурасы абройлуу файлда түргө бөлүштүрүүнүн басма таблицасында кеңири берилген. Аны менен колдонуучу жогорку түргө бөлүштүрүүнү алса болот.

5. Изилдөөнүн варианттуулугу. Субъекттер арасында жекече изилдөөчү деңгээли анын иштөө процессин жана натыйжасы көңүл бурууну талап кылат. Электрондук каталогдо баалоо деңгээли “система – колдонуучу” катышуучулардын көптөгөн санын изилдөөдө баалайт. “Когнитивдик структура”, “дискурс”, “тезаурус” бардык аракетке келген изилдөөдө бааланат.

Өз ара карым – катнаштын чынжырчасынын аракетке келген жагы натыйжалуу издөөдө башка тараптардын бардыгында жазылат. Автоматтык китепканалык – маалыматтык системаны өндүрүүчүлөргө жана когнитивдик структуралык конструкторлорго конкреттүү маалыматтардын атайын структурасы, колдонуучу интерфейстин функциялары, критерийлери, издөөчү алгоритмдери, реалдуу системасы сунушталат.

Авторөз концепциясын түзүп, жаңы термин жана түшүнүктөрдү киргизет, тексттин структурасын түзөт. Индексатордун субъективдүүлүгүн автордук тексттеги негизги мазмун (жетектөөчү белги, предмет), нормативдик сөздүктөгү терминдердин жыйындысы, документтин үлгүсүн издөөдөгү ролу деген түшүнүктөр кошо каралат.

В.Н.Пименов индекс коюунун көп сандаган натыйжалардын далили ушундай шартка бөлүнөт, анын берилген маалыматы системанын документ составында, штатта жана квалификациялык персоналда берилет. Э.Р. Сукиасян индексатор жекече изилдөөчү тилдин идеалдуу эмес модели бар деп, аны алып жүрүүчүлөр катары конкреттүү классификациялык таблицаны эсептейт. Издөө терминин тандоо, маалыматтык темалык суроо-талап элементтерде синтезделет, бааланат. Бул иш – аракеттер каталог колдонуучу да аткарылат. Ушул процесс түрдүү билимге карата татаалданып турат [2].

Когнитивдик структурадагы бардык катышуучулардын баалуулук потенциалы киргизилет. П.Ингверсен: “Бул контекстте көп деңгээлдеги маанилик объект (документ, текст) колдонуучунун суроо талабына ылайык болот” – деп белгилейт. Демек, биз кайрадан маалыматтык түзүлүштөгү интегралдуулук принцибине кайрылабыз. Башка тараптан алып караганда, тексттин толук түрүн издөө механикалык “чектик бөлүктүн” өсүү саны ар кандай атайын тилге индекс коюунун мисалын көрсөтөт.

Жыйынтыктоо. Бул маселени чечүү электрондук каталог маселеси менен байланышып, суроо – талап талаасындагы семантикалык маани кеңейтилет. Мындан кеңейүүнүн механизмдери цифралык иерархиялык түргө бөлүштүрүүдө сунушталат.

Жекече изилдөөчү тилдин айрым типтери макаланын принцибинде каралып, бири – бирин толуктап, түрдүү издөөчү кырдаалда көрүнөт. Бул учурда бардык мүмкүнчүлүктөр электрондук түзүлүштө алмашышат.

Жекече изилдөөчү тилдин көптөгөн түзүлүшүнө жакындашат, “макул” же “каршы” деген көптөгөн салттуу аргументтер электрондук каталог лингвистикалык (тилдин) түзүлүшүндө кабыл алынып, көп күчтүү талап кылат. Бирок кандай болгон күндө да талаш – тартыштын жыйынтыгы тилди тематикалык изилдөөчүү комплексттик кабыл алуунун натыйжаларынан келип чыгат.

Адабияттар:

1. **Бекбоев И.Б.** Педагогикалык процесс: эски көнүмүштөр жана жаңычыл көз караштар [Текст]-Б. 2006
2. **Калдыбаев С.К.** Компьютердик окутуу программалары-программалап окутуунун заманбап багыты С.К.Калдыбаев, Т.А. Курамаева [Текст]-// Ж. Баласагын атындагы КУУнун жарчысы.- Бишкек, 2012
3. **Сукиасян Э.Р.** Организация знаний как элемент информационной культуры / Сукиасян Э.Р. // Формирование информационной культуры читателей: роль новых технологий. – Новоуральск, 2000. – С. 14–21.
4. **Скарук Г.А.** Помощь пользователю электронного каталога: ожидания читателей и возможности поисковой системы [Текст]-/ Г.А. Скарук // Место и роль библиотеки в инфраструктуре образовательного пространства: Сибирь и Дальний Восток. – Новосибирск, 2003. – С. 84–96.